

İlk İslam Filozofu El Kindi

– zeynepkartal · 20 Aralık 2015

EBÛ YUSUF YA'KÛB BİN İSHAK EL-KİNDÎ

1.İSLAM DİNİNDE DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

İslam'ın erken tarihlerinden itibaren din ilimleri organize olmaya başlamış ve Medine'de üç büyük disiplin doğmuştur: Kur'an-ı Kerim tefsiri, Hz. Peygamberin sözleri, dînî hukuk (fıkıh).[1]

Kur'an-ı Kerim ve sünnete baktığımızda pek çok ayet ve hadislerde aklın değerine vurgu yapıldığını ve insanın daima düşünmeye sevk edilmekte olduğunu görmekteyiz. Tefsir ve hadis ilminden sonra gelişen fıkıh ilmi ise bu ayet ve hadislere dayanarak akıl yürütmeyi delil olarak kabul etmiştir. Şöyle ki bir müctehid, Kur'an ı Kerim ve sünnette bulamadığı şeyler hakkında -ayet ve sünnetler ışığında- kıyasa (akıl yürütmeye) başvurabilmektedir. Görülüyor ki akıl, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olması hasebiyle İslam'da daima aktifleştirilmeye çalışılmıştır.

İslam'ın geniş coğrafyalara yayılması ve Arap olmayanların İslam dinini tercih etmeleri ile Arapça'ya ilgi artmış, böylece Arap grameri ve ona bağlı olarak Tahlil ve Semantik Mantık metotları gelişmiştir. Bu durum aklın istismâlîne bir alan daha açmıştır.

İslam'ın Kuzey Arabistan, Mezopotamya ve İran gibi kadim medeniyetlerin geniş kültür havzalarına yayılması ve eskiden başka dinlere mensup olanların İslamiyeti tercih etmeleri sonucu Müslümanlar, farklı kültürlerle tanışarak etkileşim haline girmişlerdir. Bu durumun ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan olumlu gelişmelere yol açtığı gibi Müslümanların kültürel ve düşünsel açılardan da ilerlemelerine katkı sağladığı açıktır. Zira Müslümanların etkileşime geçtiği ve bilgi alışverişinde bulunduğu milletler, Yunan felsefesini iyi bilen insanlardan oluşmaktaydı.

Bu bilgi alışverişi bazen bilerek ve isteyerek bazen ise zorunluluktan kaynaklanmak suretiyle olmuştur. Zorunluluktan kastettiğimiz şudur ki; farklı dindeki insanlarla İslam'ı savunmak adına yapılan münâkaşalarda Müslümanlar, karşı tarafa kabul ettirebilecekleri şekilde bir cevap verebilmek için onların kullandığı yöntem ve felsefeyi öğrenmek durumunda kalmışlardır. Örneğin; Ya'kub b. İshak el-Kindî, Yâkûbi ve Nasturî-Hıristiyan dinine mensup olan devrinin kelamcıları ile kelâmî polemiklere girmiş ve Teslise karşı -felsefe metodunu kullanarak- Tevhidi savunmuştur. Polemiğe girdiği kişilerden biri de Yahya İbn Adî'dir. O, Kindî'nin Teslisi inkârı üzerine kendi görüşlerini ispatlamak ve Tevhid görüşünü çürütmek adına "Teslis Akîdesini Müdafaa" isimli bir kitap kaleme almıştır. Burada Kindî'nin her itirazına karşı bir cevap üretmiştir.[2]

Felsefenin İslam'a girmesine katkı sağlayan en önemli etken ise tercüme faaliyetleri olmuştur.

Emevilerde şahsî isteğe bağlı olarak yapılan tercüme varsa da sistemli bir şekilde yapılan ilk tercüme Abbasiler devrinde kendini gösterir. Bu zamanda eski Yunanca'dan bazen Süryanice ve Pehlevice aracılığıyla bazense direkt olarak Arapça'ya yapılan tercümelerin çoğu devlet kanalıyla olmuştur. Tercüme faaliyetleri yapmak üzere özel kütüphaneler inşaa edilmiştir.

İslam Felsefesi, İslam dünyasında asıl gelişimini IX. asırdan itibaren gösteren bir felsefe olup, esas olarak kadro ve materyal bakımından Helenistik düşünceden ilham almıştır.[3]

İslam medeniyetinde felsefeyi ilk kullanan ve gerçek anlamda Müslümanların felsefeyle tanışmasını sağlayan ilk bilim adamı şüphesiz Kindî'dir. O, bu özelliğinden dolayı "Feylesûfü'l-Arab" (Arapların Filozofu) ünvanını kazanmıştır. Biz de bu yazımızda Kindî'nin hayatına, kişiliğine, metoduna değinerek, bazı felsefî görüşleri ile onu tanımaya çalışacağız.

2.KİNDÎ'NİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Ebû Yusuf Yakup İbni İshak el-Kindî, aristokrat bir aileye mensup olup beşinci göbekten dedesi olan Eş'as b. Kays, Arabistan'daki meşhur Kinda kabilesinin reisidir. Bu kabile, hicretin 10. yılında İslamı kabul etmiştir. Hz. Ebûbekir, halifeliği döneminde onu kız kardeşiyle evlendirmiştir. Bu aile, Emevî ve Abbâsi döneminde de devlet kadrosunda önemli görevlerde bulunmuştur. Kindî'nin babası İshak el-Sabbah ise Abbâsi halifelerinden Hâdî, Mehdî ve Hârun Reşit dönemlerinde Kûfe valiliği yapmıştır.[4] Kûfe'de doğduğu bilinen Kindî, ilim tahsili için Bağdat'a gitmiştir. Burada pek çok farklı alanda ilim öğrenmiş ve devlet büyükleri tarafından saygı duyulan bir insan olmuştur. Ancak ona en fazla değeri gösteren halife Mu'tasımdır. Mu'tasım, Kindî'yi sarayda astronom ve astrolog olarak vazifelendirilmiş ve oğlu Ahmet'in hocalığı görevini ona vermiştir. Ancak Kindî'nin bu saygınlığı Mütevekkil'in hilafetine kadar devam edebilmiştir. Anti-Mu'tezilî bir politika takip eden Mütevekkil'e, Kindî'yi çekemeyen bazı çağdaşları tarafından -doğru değilse de- onun Mu'tezileye mensup olduğu ihbar edilmiştir. Saraydaki maceraları sona eren Kindî, saray dışında da kitap yazmaya devam etmiştir ve 866 yılında hayata gözlerini yummuştur.[5]

Batı dünyasına tercüme edilen eserleri sayesinde batıda "Alchindus" diye tanınan Kindî'yi, düşünce tarihçisi olan Geromino Gardano, insanlığın 12 harikasından biri saymaktadır.[6]

Aşırı tutumlu bir karaktere sahip olduğu sanılan Kindî'nin aynı zamanda o yöredeki nadir bulunan hayvanları evinde besleme gibi bir tutkusu olduğu bilinmektedir. Mal konusunda cimri olsa da ilim konusunda oldukça cömert olan Kindî, farklı alanlarda 277 tane eser kaleme almıştır.[7] Sicistânî, Kindî ile ilgili şu sözleri sarf ediyor:

"Araplara ait ilmlerdeki derinliğinden; nahiv, şiir, astroloji, tıp, çeşitli bilgi ve sanat dallarındaki üstün başarısından başka felsefe, matematik ve bunlara ilişkin alanlarda Müslümanlardan ilk yetişen odur. Öyle ki, bu kadar bilgiyi bir insanın elde etmesi az görülmüştür. Eserlerinin listesi bir tomar kağıt tutmaktadır. Me'mun döneminde Kindî'den önce çoğunluğu Hıristiyan olan ünlüler varsa da İslam toplumunda bu yolu ilk açan Kindî'dir. Sonraki Müslümanlar da onu takip etmiştir." [8]

Aynı zamanda dindar bir kişiliğe sahip olan ve dinin hükümlerine karşı son derece duyarlı olan Kindî, yakalandığı bir hastalığı şarapla tedavi ederken günah işlemiş olma endişesine kapılarak şarabı bırakmış ve bal ile tedaviye başlamıştır.[9]

Kelamdan felsefeye geçişi sağlayan ilk filozof olan Kindî, din ile felsefeyi uzlaştırarak vahyî bilginin akli bilgiyle asla çelişmeyeceğini ortaya koymuştur. Ona göre din ile felsefe konu, amaç ve epistemolojik açıdan birdir. Her ikisinin de gayesi kişinin, varlığın bilgisinin hakikatine ulaşarak Allah'ın varlığını ve birliğini kavraması ve kendisini iyiliklere yöneltip kötülüklerden alıkoyar hale gelmesidir. Bu iki bilgi türünün epistemolojik açıdan benzediği noktalar da vardır. Fakat Tanrı mahsulü olan vahiy bilgisi, insan mahsulü olan felsefe bilgisinden üstündür ve ikisi asla çelişmez. Çelişiyor gibi görülen bir nokta varsa

vahiy bilgisi tercih olunur.[10]

Kindî'nin düşünce yapısında tasavvufî nisvelere de rastlamaktayız. Her ne kadar onun sezgi anlayışı bilgiye dayalı epistemolojik bir sezgi olsa da; O, kişinin nefsini temizlemeden hakiki bilgi elde edemeyeceğini savunur. Platon'un şehvet gücünü domuza, öfkeyi köpeğe, akli ise meleğe benzetmesini taktirle anar.[11] Bu anlamda aynı sûfiler gibi nefsin boyutlarını tanımlamada betimleyici bir üslûbu benimsemiş olur.

Kindî'nin bir özelliği de kadirşinas bir kişiliğe sahip olmasıdır. O, "İlk Felsefe Üzerine" adlı eserinde geçmişe şükran borçlu olduğumuzu dile getirerek Aristo'nun şu sözünü güzel bulduğunu ifade eder: "Bize gerçek adına bir şey getirenler bir yana onların atalarına da teşekkür etmeliyiz. Çünkü onlar, bunların varlık sebebi, bunlar da bizim gerçeğe ulaşmamızın sebebidirler." [12]

Buraya kadar Kindî'nin hayatı ve karakteristik özelliklerine kısaca değinmiş bulunmaktayız. Şimdi ise biraz cimri bir insan olduğu düşünülse de son derece kadirşinas, dînî hükümlere bağlı, uzlaştırmacı, birçok ilmî alana hâkim ve çok sayıda eserler ortaya koymuş olan Kindî'nin ilimler sınıflandırmasını ve ortaya koyduğu eserleri ele alalım.

3.KİNDÎ'NİN İLİMLER TASNİFİ VE ESERLERİ Kindî'ye göre ilimler, İlâhî ilimler ve insânî ilimler olmak üzere ikiye ayrılır. İnsanî ilimlerde kendi aralarında sınıflanır.

Kindî'ye göre bu ilimlerin en üstünü, kaynağı vahiy olan İlâhî bilgilerdir. Çünkü bu bilgiler, insanların benzerlerini ortaya koyamadıkları, duyu ve akıl yoluyla elde edilemeyen, akıl tarafından inkar edilemeyen zorunlu bilgidir.

Kindî'ye göre matematik her ne kadar alet ilmi olsa da değişmeyen, kesin bilgiyi ortaya koyması açısından çok kıymetli bir ilimdir. Ona göre matematik ilmlerini bilmeyen bir kimse bir ömür boyu felsefe okusa da anlayamaz, sadece yazılanları tekrar etmiş olur. Kindî, matematiğe verdiği önemi şu sözcüklerle dile getirmektedir:

"İşte tam filozof olmak isteyen kimsenin matematikten sonra okuması gereken Aristoteles'in kitapları yukarıda adlarını saydıklarımızdan ibarettir. Zira bir kimse aritmetik, geometri, astronomi ve müzikten ibaret olan matematik ilimlerinden yoksun olur ve sonra da bu kitapları hayatı boyunca kullanmaya kalkarsa bunlardaki hiçbir bilgiyi tam olarak elde edemez; ezberlese dahi onun bu yöndeki çabası ve kazancı sadece bilgi aktarma düzeyinde kalır. Matematik bilgisinden yoksun olan kimse bu kitaplardaki bilgilerin künhüne asla vâkıf olamaz..." [13]

Kindî, Arapçanın dışında başka bir dil bilmese de onun mantık ve felsefeye olan ilgisi, tercüme faaliyetlerinde etkin bir şekilde yer almasını sağlamıştır. O, hangi kitapların tercüme edileceğini seçmiş, bazen tercümanların ücretini kendisi ödemiş ve çevirisi yapılan eserleri hem dil ve üslup açısından hem de bilimsel açıdan kontrol etmiştir. Bu çerçevede O ve çevresinin Arapçaya kazandırdığı metinler arasında Aristoteles'in "Metafizik"i, Plotinos'un "Enneadlar"ının IV-VI. bölümlerinin özetlenerek ifade edilmesinden ibaret olan "Aristoteles'in Teolojisi" kitabı, Proclus'un "Teolojinin Unsurları" adlı eserinin özetlenerek Aristoteles'e nispet edildiği "El-Hayrû'l-Mahz" zikredilebilir.[14]

Kindî, Fars kökenli 5 varrâk ve kâtibin de yardımıyla 277 tane kitap kaleme almıştır. Bu kitaplar felsefe, mantık, müzik, astroloji, geometri, siyaset, meteoroloji, astronomi, psikoloji, optik, ahlak, ilahiyat, kehanet, kimya ve diğer dallarda yazılmıştır. Bu kitaplardan birkaçının ismini şöyle zikredebiliriz:

1. İlk Felsefe Üzerine Risale
2. Tarifler Üzerine Risale
3. Alemin Sonsuzluğu Üzerine Risale
4. Sonsuzluk Üzerine Risale
5. Göklerin Allah'a Secde ve İteat Etmesi Üzerine Risale
6. Oluş ve Bozuluşun Yakın Etkin Sebebi Üzerine Risale
7. Cisimsiz Cevherler Üzerine Risale
8. Nefis Üzerine Risale
9. Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine Risale
10. Akıl Üzerine Risale
11. Aristotelesin Kitaplarının Sayısı Üzerine Risale
12. Üzüntüyü Yenmenin Çareleri Risalesi[15]

Bunlar dışında Kindî'nin, bugün pek bilimsel kabul edilmeyen bazı ilimlerle de meşgul olduğu, bu dallarda yazdığı eserlerden anlaşılmaktadır:

1. Sayı ile fal bakma ve zicr usûlü üzerine risale
2. Yeni doğan çocukların hayatlarının süresi ve geçimlerinin niteliği hakkında risaleler
3. Efsunculuk ve üfürükçülük hakkında risaleler
4. Simya'nın reddine ve gerçek kimyanın kabulüne dair risaleler
5. Doktorlukta yıldızlardan faydalanmaktan söz eden risale[16]

Âlemi "Ay altı âlem" ve "Ay üstü âlem" olarak ikiye ayıran Kindî, Astrolojiye önem vermiş ve yıldızların insanlar üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Kindî'ye göre her insan gökyüzündeki yıldızların sebebiyle canlılığını devam ettirmekte, gök cisimlerinin hareketleri ile insan yaşantısındaki olayların doğrudan bir alakası olmaktadır. Burçlar olarak bildiğimiz astrolojik olgular, Kindî tarafından epistemolojik bir şekilde ele alınmaktadır. Ona göre "Ay üstü âlem" oluş ve bozuluşa uğramayan, ideal ve mükemmel varlıkları; "Ay altı âlem" ise oluş ve bozuluş kanunlarına tâbi olan süreksiz varlıkları içerir. Âlemi dıştan çepeçevre kuşattığı farz edilen, madde ve sûreti bulunan fakat ezeli olmayan, bir organizma gibi canlı ve akıllı olan, "Ay altı âlem"deki organik ve inorganik varlık türlerine mecâzi ve yakın etki eden küreye Felek denir.

Kindî, "Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte)dir. Bitkiler ve ağaçlar secde ederler." [17] âyetlerini açıklayarak Felek'in duyu ve hareket gücüne sahip, canlı, gören, işiten, temyiz gücü olan, psikolojik güce sahip ve zorunlu olarak akıllı varlıklar olduğunu ifade eder. [18]

Kindî'ye göre her insan, Ay üstü alemin bu dünyadaki yansımasıdır ve o aleme benzer özellikler taşımaktadır. Aslında onun bu görüşleri özgün bir felsefe olmayıp Aristo'dan aldığı açıktır. Çünkü Aristo'ya göre de yıldızların kendileri insan üstü bir zeka taşıyan varlıklardır, onlar tanrılığa en çok yaklaşan salt formlardır. Daha aşağı olan yeryüzündeki hayat üzerinde de bunu böyle ereklere göre yönelten etkileri vardır. Aristoteles'in bu düşüncesi, Yeni Platoncu ve Ortaçağ astrolojisinin kökü olmuştur. [19]

4.KİNDÎ'NİN TAKİPÇİLERİ

Kindî'nin en meşhur takipçisi, Ebu'l Abbas Ahmed İbni Muhammed İbni Mervan es- Serahsî'dir.

Horasanlı bir âlim olan Serahsî, Halife Mu'tezid'in hocalığını ve danışmanlığını yapmıştır. Serahsî, İslam kültüründe Stoacılar hakkında doğru ve geniş bilgiye sahip olan ilk kişidir. O, kırk harften müteşekkil; Yunanca, Farsça ve Süryanice gibi yabancı dillerden Arapça'ya kelime aktarmaya yarayacak bir sessel alfabe icat ederek bir bakıma bugünkü transkripsiyon ve transliterasyon metodunu ilk icat eden kişi sayılmaktadır.[20]

Ortaçağın büyük astronom ve astrologlarından biri olan Ebû Ma'sher el-Belhî ise önceleri Kindî aleyhinde propagandalarda bulunsa da sonradan Kindî'nin yoluna intisap ederek astronomi ve astroloji alanında başarılı bir bilim adamı olmuştur.[21]

Ebu Zeyd el-Belhî ise matematik, astronomi ve felsefe ile ilgili eserler veren;[22] tefsir, coğrafya, tıp, ahlak ve siyasetle[23] de ilgilenen serbest düşünceli bir insandır. Kindî'nin talebesi olmuş ve onun din ve felsefe arasındaki uzlaştırmacı tutumunu benimsemiştir.

Ortaçağ Latin dünyasında da Alchindus olarak tanınan Kindî'nin özellikle matematik, astronomi, tıp, kimya, optik ve meteoroloji gibi pozitif bilimlere dair eserlerinden on yedisi Latinceye, dördü İbraniceye çevrilmiştir.[24] Kindî'nin ününün Batı dünyasına yayılarak, eserlerinin Batı dillerine çevrilmesindeki en büyük etkenlerinden birisi de onun çok geniş bir ilim yelpazesine sahip olmasıdır diyebiliriz.

5.KİNDÎ'NİN METOT ANLAYIŞI VE BİLGİ TEORİSİ

Kindî'ye göre bilgi dört yoldan elde edilebilir: Duyu, akıl, sezgi, vahiy.

Bunlardan ilki ve kesinliği en az olanı duyu bilgileridir. Yani beş duyu organımız ile elde ettiğimiz bilgilerdir. Duyu algılarımız, madde ile ilişkilidir, madde ise sürekli bir değişim halindedir. Madde değişken olduğuna göre duyularla elde ettiğimiz bilgiler de değişmeye mahkumdur. Değişen duyu bilgisi, sabit olan akıl bilgisinden kesinlik yönüyle daha zayıftır. Buna bağlı olarak duyu bilgisinin konusu olan fizik, akıl bilgisinin konusu olan metafizikten aşağıdadır. Ancak insan kendisine daha yakın olan duyu bilgisini daha kolay elde ettiğinden dolayı metafiziği anlamak için fiziği bir basamak olarak kullanılmalıdır. Allah, insana gece ve gündüzün oluşumu, yeryüzü şekilleri gibi durumları işaret ederek, Allah'ın varlığını anlamaya çağırır.

Duyu algıları tasarlama gücü(el-musavvire)nde oluşur. Tasarlama gücü onları hafızaya ulaştırır ve böylece zihinde kavram olarak yer alır. Duyu organları ile elde ettiğimiz bilgiler, tikeller ile; akıl bilgisi tümeller ile ilgilidir. Akıl yolu ile elde edilen bilgiler zihinde bir imaj uyandırmazlar, onlar zihinde varlığı zorunlu olarak kabul edilen aksiyomlardır. Örneğin; "Bir şey kendisinin zıttı olamaz." cümlesinin zihinde bir imajı yoksa da doğruluğu akıl tarafından hiçbir isbata gerek duyulmaksızın onaylanmaktadır.[25]

İslam dünyasında akıl problemi ile ilgilenen ilk düşünür Kindî'dir. O, bu konuda "Akıl Üzerine" isimli bir risale yazmıştır. Kindî, akı "Varlıkların hakikatini bilen basit bir cevherdir." şeklinde tarif etmektedir.[26] Onun akıl hakkındaki görüşleri Aristoteles ve İskender'in görüşleri etrafında şekillenmektedir.

Kindî'nin kendine özgü sınıflandırmasında akıl 4 kısma ayrılır:

1. Faal (sürekli fiil halindeki) akıl: Bu akıl, insana dışarıdan etki eden bir güç olmayıp nefsin temel fonksiyonu olan tümel kavramlardan ibarettir.[27] Kindî'ye göre bu akıl, sürekli fiil halindedir. Bütün akledilenlerin ve insânî akılların ilkesi sayılan bir akıldır. Bu aklın vericilik işlevi, insanda doğuştan var olan akla etki ederek onu aktif hale getirmektir.[28] Kindî'ye göre "Gerçek Bir", akıl değildir. Dolayısıyla

O, ilk akılı Tanrıyla özdeşleştirmez. Aristo ise her şeyin ilk sebebinin ve var edicisinin “İlk Akıl” olduğunu ileri sürmekteydi.

2. Bi'l-kuvve (potansiye haldeki) akıl: Bu akıl türü, insanda doğuştan var olan, özne-nesne ilişkisinin gerçekleşmediği pasif bir güçtür.[29]

3. Müstefâd (fil alanında çıkan) akıl: İlk aklın etkisi sonucunda güç halindeki aklın ortaya çıkmasıdır. Müstefâd akıl, nefis tarafından önceden edinilmiş bağımsız bilgi halinde olup, nefsin dilediği zaman ortaya çıkardığı, nefste bilfiil bulunan fakat statik özellikte olan ve nefsin istediği zaman kullanabileceği beceridir.[30] Örneğin; Okumayı ve yazmayı bilmeyen birinin, okuma-yazmayı öğrendiğinde zihninde oturan bu bilgi müstefâd akıldır ve istendiğinde ortaya çıkmak üzere hazır bekler. Bu bilginin eyleme dökülüşü ise zâhir akılı oluşturur.

4. Zâhir/Beyâni akıl: Müstefâd aklın aktif durumudur. Yani bilgiler ile özdeşleşen aklın bu bilgileri ortaya koymasıdır.[31]

Bu dört akla toplu bir örnek verelim: Araba kullanmayı hiç bilmeyen bir insan düşünelim. O kişiyi araba kullanmayı öğrenmek adına harekete geçiren ilk şey faal akıldır. O kişinin bu bilgileri edilmeye müsait olduğu zihin zünyası bi'l-kuvve akıldır. Araba sürmeyi öğrendiğinde sahip olduğu ve istediğinde kullanabileceği bu bilgi, müstefâd akıldır. O arabayı kullanarak eyleme dönüştürmesi ise zahir akıldır. Kindî, akıl konusunda Aristoteles ve İskender'in görüşlerini takip etse de yaptığı tasnifin özgünlüğü, bi'l-kuvve aklın ölümsüz olması ve ilk aklın Tanrı olmaması açısından Aristo ve İskender'den ayrılmaktadır. Kindî'ye göre nefis, Allah'ın nuruna ve cevherine ait olduğu için nefis gibi, nefsin yetisi olan bi'l-kuvve akıl da ölümsüzdür.[32]

Kindî'ye göre bilgi kaynakları, duyurular ve akılla sınırlı değildir. İslam literatüründe tezkiye diye isimlendirilen “nefsin arındırılması” ile elde edilebilecek olan ilham ve sezgi de bilgi elde etme yoludur. Ona göre bilgi elde edilmeden nefis kötülüklerden arındırılamaz. Kindî şöyle der:

“Akıllı sayesinde şehvet ve öfkelerini bastıran kimse, bir de ilmin derinliklerine vararak varlığın hakikatini araştırmayı karakter haline getirirse hikmet, kudret, adalet, hakikat, iyilik ve güzellikle nitelenen Yüce Allah'a yakın benzerlikte faziletli bir insan olur. Yani bu nitelikleriyle O, yüce Yaratanın kuvvet ve kudretinden bir çeşit pay almış olur.”[33]

Kindî'ye göre nefisini kötülüklerden uzak tutarak hakikatin bilgisini elde etmeye çalışan kimse, mânen yol katetmeye başlar ve Allah'ın kudreti ile birtakım gerçeklere vâkıf olur. Başka bir ifade ile kalp gözü açılır, gördüğü rüyalar gerçek olabilir ve o kişi ölümlerle konuşma yeteneği de elde edebilir.

Bilgi yollarının en üstünü ise ilâhi yol ile elde edilen bilgidir ki bunun kaynağı vahiydir. O, beşeri bilginin aksine hiçbir çaba harcamaksızın ve zaman faktörü olmadan ortaya çıkar. İnsan zihninin zorunlu olarak kabul ettiği ve yaratıcı tarafından peygambere verilen bilgidir. Bilginin en kesin boyutudur. Böylece Kindî, felsefe tarihinde nübüvveti ilk kez epistemolojik ve teolojik açıdan ele alıp değerlendiren bilim adamı olmuştur.

Kindî'nin bilgi teorisini öğrendikten sonra onun bilginin ispatlanmasındaki metotlar ile ilgili görüşlerini daha rahat anlayabiliriz.

Kindî'ye göre araştırma yöntemlerinde kural; öncelikle bilginin alanını tespit etmek, sonra o alana uygun bir metot ile onun kesinliğini ispat etmeye çalışmaktır. Eğer bir alanda farklı bir alanın metodu

uygulanırsa, o bilginin doğruluğu ispat edilemez. Örneğin; metafizik alanda araştırma yapan bir kişi, duyuusal bilgi metotlarını kullanırsa yanlış sonuçlara ulaşır. Zira metafizik duyularla idrak edilemez. İşte araştırma yapanların çoğu Kindî'ye göre bu metot hatasından dolayı şaşakalmışlardır.[34] Birçok kişi duyularla ilgili olmayan metafizik alemi duyulara indirgemeye çalışmış, vaziyet böyle olunca ya antropomorfizme düşmüş veya dinin aklın verilerine ters olduğunu düşünerek inkâra gitmiştir. Aynı şekilde fizik ile ilgili bilgilerde de sabit olan matematiksel bilgileri kullanamayız. Çünkü fiziksel olaylar sürekli bir değişim içindedir, sabit ve değişmeyen matematiksel metot değişen bir şeyin bilgisini bize sunmaz.

Kindî'ye göre matematikte ikna metodunu, metafizikte duyu ve analogiyi, tabiat ilminin ilkelerinde kıyası, belağatta ispat metodunu kullanamayız.[35] Özetle her ilimde ancak kendi alanına hâs bir metot kullanılarak doğru sonuca ulaşılabilir.

6.METAFİZİK VE KOZMOLOJİ

6.1.İLK FELSEFE VE SEBEPLİLİK

Kindî'ye göre felsefe değer bakımından insan sanatlarının en üstünüdür. O felsefeyi “İnsanın gücü ölçüsünde varlığın hakikatini bilmesidir.” şeklinde tarif etmektedir.

Kindî'ye göre sebeplilik bağıntısı olmadan gerçeğin hakikatini bilemeyiz. Alemde meydana gelen her şeyin bir sebebi vardır, sebepsiz yere yaratılan hiçbir şey yoktur. Bu varlığın sebebi öğrenilmediği takdirde gerçeğin bilgisi elde edilemez. Ona göre felsefenin en kıymetlisi ve merteye bakımından en yücesi, “İlk Sebeb”in ve “İlk Gerçek”in bilgisi demek olan “İlk Felsefe”dir. “İlk Gerçek”, Tanrı olduğuna göre onu konu alan “İlk Felsefe” de metafiziktir. Bu demek oluyor ki bütün ilimler tek bir ilmin yani metafiziğin bilgisine ulaşmak, Allah'ın varlığını ve birliğini anlamlandırmak için vardır.

Kindî'nin sebepler sınıflandırması dört kategoriye kapsar:

1. Maddî sebep
2. Formal (sûrî) sebep
3. Etkin (fail) sebep
4. Mütemmim (gâyî) sebep.[36]

Bu sebepleri bir örnekle açıklayacak olursak: Bir kalem düşünelim. Bunun maddî nedeni kalemin elde edildiği ağaç, formal nedeni o kalemin şekli, fâil nedeni onu kalem şekline getiren insan ve tamamlayıcı nedeni yani gayesi yazı yazmaktır. Bir de bütün bu nedenlerin hepsinin dayandığı bir ilk neden vardır ki o da bunların hepsini yaratan Yüce Yaratıcı'dır.

Kindî'ye göre Tanrı, Gerçek Bir'dir ve İlk Sebeb'tir. Onun sebebi yoktur. Eğer ondan başka İlk Sebeb olmuş olsa sonsuzun sonsuzdan büyük olması gerekir ki; bu akıl kurallarına aykırıdır. Ayrıca teselsül lâzım gelir ki; hiç bitmeyen bir zincirleme bizi hiçbir zaman sonuca ve bilgiye ulaştırmaz. O, kendi kendisinin de sebebi olamaz, çünkü bir şeyin kendi kendisinin sebebi olması da mantıken imkansızdır. Demek ki O, sebepsiz bir sebeptir yani “kıyam bi nefsihî” dir.

Ayrıca Gerçek Bir, kategorilerin dışındadır, hareket türlerine benzemez, nefis ve akıl değildir, benzer isimlerden değil ve maddi bir ilke de değildir. O bütün noksanlıklardan münezzehtir, bütün kemal sıfatlar ile muttasıftır, “muhalefetün lil havadis” olan bir zattır.

6.2.BİR'İN MAHİYETİ

Tanrı'nın Gerçek Bir olduğunu ifade eden Kindî, "bir" in ne demek olduğunu da açıklama gereği duymuştur. Ona göre "bir", şekil itibariyle sayılara benzediği için sayılar arasında zikredilse de sayı değildir. Ancak sayıların ilkesidir. "2,3,4,...19,20..." gibi bütün sayılar sayı dizini olarak sonsuza kadar gitse de tek tek ele alındığında "bir"lerin toplamından oluşup bir'lere bölünebileceği için niceliktir, "bir" ise hiçbir şeye bölünmeyeceğini için nicelik ve sayı değildir. Bir, temeldir ve bir şeyin üzerinde oturduğu temel o şeyin kendisi olamaz.[37]

Bilindiğine göre Henri Léon Lebesgue (d.1875- ö.1941) "bir"i asal sayı kabul eden son profesyonel matematikçidir.[38] Bugün ise hiçbir profesyonel matematikçi tarafından "bir" asal sayı veya bileşik sayı olarak kabul edilmemektedir. En küçük asal sayının 2 olarak kabul edilmesi, bir'in sadece tek bir çarpanının olması sebebiyledir. Bu düşünce, Kindî'nin felsefesiyle örtüşmektedir.

Bir ile Birlik aynı şey değildir. Bir, munfasıl nicelikleri; Birlik ise muttasıl nicelikleri ifade eder. Örneğin; "Şu ev birdir ve birliktir." dediğimizde sayı olarak 2,3,4... değil tektir ve tuğla, beton, demir vs.den oluşan birliktir, demektir. Öyleyse tüm tümellerdeki "birlik" öze ilişkin olmayıp araz ve nitelik konumundadır. Onlar hakiki ve zorunlu birden gelir. Onların varoluşu onlardan daha yüce, şerefli ve eşyanın var oluşundan önceye giden bir sebeptir.[39]

6.3.RÖLATİVİTE (İZÂFİYET) TEORİSİ

Kindî'ye göre Tanrı'nın nitelikleri mutlak ve gerçektir. Onun dışındaki bütün varlıklar ise rölatif(göreceli)dir. . Örneğin; Bir ev bir başka eve göre küçük ya da büyüktür. Bir insan bir başka insana kıyasla akıllı ya da az akıllıdır.

Bu saydıklarımız kendi aralarında göreceli oldukları gibi birbirleri arasında da görecelidirler. Cisim zamanla, zaman cisimle, mekan hareketle, hareket mekanla ve dolayısıyla hepsi birbiriyle bağımlıdır. Bunlardan hiçbiri müstakil değildir. Mesela, hareket olmadan zaman da olamaz. Hareket varsa zaman ve mekanda vardır.

Aynı zamanda eşya kişinin bakış açısına göre de değişir. Örneğin; Bir şey birine göre güzel başka birine göre çirkin olabilir, birine göre iyi, bir başkasına göre kötü olabilir.

Kindî'nin rölativite görüşünü asırlar sonra en iyi şekilde savunan ve geliştiren kişi Einstein olmuştur. O bu görüş ile Newton ve Galileo'nin mekan, hız ve zaman anlayışını yıkmıştır.[40] Einstein'ın bu konuda Kindî'den ayrılan tek yanı ise bu teoriyi fiziksel alanda kullanmasıdır. Aynı teori Kindî tarafından metafizik konuların isbatında kullanılıyordu.

Kindî'ye göre fiiller ikiye ayrılır:

1. İlk gerçek fil ki bunun faili Tanrıdır. Tanrı bir şeye "ol" dediği anda o şey olur.[41]Bu ilk gerçek fil "yoktan var etmek" anlamına gelen ibdâ olarak isimlendirilir.
2. Sebep-sonuç etkileşimi sonucunda ortaya çıkan fiillerdir ki bunların etkin faili yine Tanrıdır. O dilemeden hiç bir şey meydana gelemez. Ancak bu tür fiillerin bir de mecâzi fâili vardır ki işte bu, kul'dur. Kul burada bir bakıma etkin bir bakıma edilgin konumdadır. Bu türden fiillerin uzak sebebi Tanrı, yakın sebebi ise kuldur.

Kindî'nin "Gerçek fâil'in yaratması birlik feyziyle olur." ifadesi sudûr teorisini çağırıştırırsa da O, her fırsatta yoktan var etmeyi savunmaktadır.

6.4.KİNDÎ'NİN ATOMCULUĞU TENKİDİ VE ÂLEMİN EZELÎLİĞİNİ REDDİ

Atomculuk, Eleacı Ekol'ün metafiziğine ve Herakletios'un "her şeyin değişken ve zorunlu olarak hareketli olduğu doktrini"ne karşı; Leucippe ve Demokritos tarafından geliştirilen ve maddenin sayısız, bölünmez, hareket halinde, birbirine benzer, sonsuz küçük parçalardan meydana geldiğini savunan görüştür.

Atomculuk Eflatun ve Aristoteles tarafından reddedilmiştir. Eflatun'a göre atomculuk, maddenin yapısını anlatmada yeterli değildir. Aristo, Platon'un bu tenkitlerini geliştirerek Kindî'ye hareket noktası teşkil etmiştir.

Aristo'ya göre devamlılık ancak bölünebilirlik ile mümkündür ve atomun bir parçası diğer parçasından ayrı değildir, bütün parçalar birbirleri ile ilintilidir. Ancak Aristo'ya göre "zaman"da bir atomculuk söz konusudur. Zamanın atomları yani bölünmeyen en küçük yapı taşları an'lardır. An; sonsuz, devamlı, değişmez ve bölünmez bir yapıya sahiptir. Aristo'nun an hakkındaki bu görüşlerini, Zenon'un zaman ile ilgili olan paradoxlarından etkilenerek ortaya koyduğu açıktır.

Kindî, hareket, cisim ve mekanda atomculuğun olmadığı konusunda Aristoteles ile hemfikir ise de; zaman konusunda ondan ayrılır. Kindî'ye göre zamanda atomculuk düşünülemez. Ona göre zaman sonsuza kadar bölünebilir. Sonsuza kadar bölünebilen herşey nicelik ifade eder ve sonludur. Âlemi oluşturan her şey bölünebildiğine ve sonlu olduğuna göre âlem de sonludur. Sonu olan bir şeyin başlangıcı da vardır yani âlem ebedî olmadığı gibi ezeli de değildir.[42]

Kindî, âlemin sonsuz olmadığı görüşünü birtakım matematiksel önermelerle de kanıtlamaya çalışmaktadır. O, Öklid'in "Elementler"indeki 6 aksiyomunu kullanarak âlemin ezeli olmadığını ve sonradan var edildiğini ispatlar. Bu aksiyomlar:

1. Miktarca biri diğerinden büyük olmayan her cisim birbirine eşittir.
2. Eşitlik cismin sınırları arasındaki boyutların bilfiil ve bilkuvve eşit olmasıdır.
3. Sonlu olan bir şey sonsuz olamaz.
4. Eşit olan her cisimden birinin miktarı artırılınca hem önceki durumundan hem de öteki eşitlerinden daha büyük olur.
5. Miktarları sonlu olan her iki cisim birleştirilince bu birleşim de sonlu olur. Miktarı ve konumu olan her cisim için bu bir zorunluluktur.
6. Aynı cinsten olan iki şeyin küçüğü büyüğünü veya onun bir kısmını oluşturur.[43]

Bu aksiyomlara göre: Sonsuz olduğunu farz ettiğimiz bir cisimden bir parça alın. Bu durumda, bu cisim önceki halinden eksik oldu. Şimdi aldığınız parçayı kalan parçaya geri ekleyin. a) Eğer geriye kalan kısım sonlu ise eklenen parçadan sonra sonsuz olması gerekecek. Bu ise bir çelişkidir. b) Parçası alınarak geriye kalan cisim sonsuz ise alınan parça tekrar eklenince cisim önceki durumundan ya büyük olur veya küçük olur. Eğer önceki durumundan büyük oldu ise sonsuz olanın sonsuz olandan büyük olması gerekir ki bu bir çelişkidir. Eğer önceki durumuna eşit olduğu düşünülürse, o zaman da kendine başka bir cisim eklenen cisimin miktarında hiçbir artma olmuyor demektir yani parça bütün arasında bir fark

gözetilmiyor demektir. Bu da bir çelişkidir. Öyleyse hiçbir nicelik sonsuz değildir. Âlem nicelik olduğuna göre sonsuz ve sınırsız olması imkansızdır. Sonlu olan her şey yaratılmış ve her yaratılanın da bir yaratıcısı olduğuna göre, âlemin de yoktan var eden bir yaratıcısı vardır. O da kâdir-i mutlak ve şâni yüce olan Gerçek Bir(Tanrı)dir.[44]

Kindî'nin âlemi, Ay altı ve Ay üstü âlem olarak ikiye sınıflandırdığından bahsetmiştik. Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekiyor ki onun canlı olarak nitelendirdiği Ay üstü âlem, varlığın meydana geliş ve sürekliliğinin sağlanmasında mecâzi de olsa aracı bir etken konumundadır.

7.KİNDÎ'NİN PSİKOLOJİK GÖRÜŞLERİ

Kindî'nin nefsin mahiyeti ve işlevlerini, arındırılmasının yol ve yöntemlerini ve ölümden sonraki durumunu irdeleyip temellendiren ilk İslam filozofudur. "Nefs Üzerine", "Nefs Üzerine Birkaç Söz" ve "Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine" isimli risaleleri bu konuda elimize ulaşan eserlerindedir. Kindî "Tarifler Üzerine" adlı risalesinde nefsin üç şekilde tarifini yapar:

1. Canlılık yeteneği bulunan ve organı olan doğal bir cismin tamamlanmış halidir.
2. Güç halinde canlı olan doğal bir cismin ilk yeteneğidir.
3. Kendiliğinden hareket eden mânevi bir cevher olup birçok güce sahiptir.[45]

Kindî'ye göre nefis; akıl ve hareket gücüne sahip, bedenden bağımsız, dolayısıyla bedenden önce de sonra da varlığı olan mânevî bir cevherdir. Güneş ışınlarının nuru, güneşten geldiği gibi onun cevheri de Yüce Yaratan'dan gelir.Nefs, madde gibi eni, boyu, derinliği olan şey olmayıp; basit, şerefli, büyük ve yetkin bir varlıktır.[46]

Nefsin birbirine zıt olan şehvet,öfke ve akıl güçleri vardır. Öfke insanları kin ve intikam duygusuna sevk ederken, düşünen nefis (akıl) ona engel olur. Şehvet gücü de olur olmaz şeyleri istemekle insanı bayağı duruma düşürecek iken; düşünen nefis ona insanlık onuru ile bağdaşmayan bir şey olduğunu hatırlatarak bu isteklerden vazgeçirir. Bunlar her ne kadar nefsin işlevi olsa da nefsin kudretinin birbirinden farklı tezâhürleri olup, birbirinden ayrı şeylerdir.[47]Çünkü bir şey kendisinin zıttı olamaz.

Allah'ın nuru olan nefis, insan bedenine girmekle karanlığa gömülmüş olduysa da o, akıl âleminden geldiğinden dolayı oradaki ilk durumun hatıralarını da beraberinde getirmiştir. Bu sonlu olan dünyada insan nefsinin başlıca görevi, tekrar ezeli olan akıl âlemine ve onun nimetlerine yönelmektir. Bu da akıl yönünden kuvvetlenmek ile mümkün olur. Bu sûretle nefis, felekten feleğe ve akıl âlemine yükselir. Bu durumdan sonra onda kuvve halinde bulunan şeyler, fil haline geçer, gizli olan şeyler ona açılır. Allah'ın kudretine benzer ve bedenden ayrıldığı da kendi rubûbiyet âlemine giderek Allah'ı görebilir.

[48]Aslında burada Kindî'nin tasavvufî bir zihin yapısına sahip olduğu görülmektedir. Tasavvufî düşüncedeki makam ve hâl sahiplerinin, nefsin arındırdıktan sonra bu makamlara yükselerek Rabbine ulaşması, keşf gibi vâsitasız bilgi edinme yollarına kavuşması, son noktada Rabbanîleşmesi yani Tanrı'nın esmâsının tecellîsi ile onun ahlâki ile ahlaklanması gibi düşünceler Kindî'nin bu felsefesine benzemektedir.

Nefsin kemâle erdiren kişi, günah kirlerinden arınarak, bir bebek gibi saf ve temiz olduğu zaman özüne döndüğünden dolayı asıl huzur ve mutluluğu yakalayabilir.

Kindî, insan ruhunu büyük çapta etkileyerek ona kuvvet verici ve harekete geçirci olan, dolayısıyla da

ilâhi nura ulaşmada bir vesîle olarak kabul ettiği mûsikîye de önem vererek bu ilim hakkında yedi tane risâle kaleme almıştır. Onun mahâretli bir ûdî olduğu ve ud çalarak felçli bir hastayı iyileştirdiği rivayet olunmuştur.[49]

Kindî “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri” adlı risâlesinde, insan psikolojisine zarar veren üzüntünün mahiyetini açıklayarak, ondan kurtulma konusunda bir takım çareler üretmeye çalışmıştır. Kindî’ye göre üzüntü, sevilenlerin kaybindan ve isteklerin gerçekleşmemesinden kaynaklanan psikolojik bir rahatsızlıktır. İnsanın bu durumdan kurtulması için şöyle bir düşünce yapısına sahip olması gerektiğini ifade eder:

“Hiçbir kimsenin bütün isteklerini elde etmesi mümkün olmadığı gibi sevdiği her şeyi sonuna kadar elinde tutması daha mümkün değildir. Zira içinde yaşadığı oluş ve bozulmuş dünyasında değişmezlik ve süreklilik yoktur. Değişmezlik ve süreklilik ancak akıl aleminde söz konusu olabilir. Öyleyse sevdiklerimize ve kaybetmek istemediklerimize ulaşmak istiyorsak akıl alemini gözetmeli, seveceğimizi, elde edeceğimizi ve isteklerimizi oradan beklemeliyiz. Eğer böyle yaparsak hiç kimse bizim edindiğimiz değerleri gasp edemez.(...)Görüp dokunmadan önce sahip olduğumuz şeylerin hayaliyle avunmamalıyız. Elimizden çıktıktan sonra da artık üzülmemeli ve düşüncelerimizde onlara yer vermemeliyiz.”[50]

Kindî, üzüntüden kurtulmanın bir çözüm yolu olarak arzu edilen şeylerin değişmeyen ve ebedî olan akıl alemi ile ilgili olması gerektiğini öğütlüyor. Çünkü duyu âlemindeki her şey değişmeye mecburdur. Herakletios’un da dediği gibi, değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. Örneğin; Bir insan, bir şeyin güzelliğine âşık olarak onu arzular fakat o güzellik bir gün bitmeye mahkumdur. Yeni model bir arabayı hevesle alır fakat daha yeni modeli çıkınca önceden aldığı eskimiş sayılır ve en yeni olana yönelir. O sebeple ki arzulanan şeylerin bizi sonunda hüsrana götürmesini istemiyorsak değişmeyi arzulamak gerekmektedir.

İnsanın elde edemediği ve kaybettiği şeylerden dolayı da üzölmeye hakkı yoktur .Çünkü elde edemediğin şey senin değildir, kaybettiğin ise artık sana ait olmaktan çıkmıştır. İnsan elindeki ile yetinmeli yani kanaatkar olmalıdır ki daima mutlu olsun; tıpkı Peygamber Efendimizin “Asıl zenginlik, kanaattir.” buyurduğu gibi...

SONUÇ

Ebû Yusuf Ya’kub el-Kindî, İslam dünyasında felsefeyi ilk kez kullanan, din ile felsefe arasını uzlaştıran, pek çok ilmî sahada da İslam dünyasına değerli fikirlerini miras bırakmış mümtaz bir şahsiyettir. O pek çok fıkrinde Aristo’dan etkilenmiş olsa da ortaya koyduğu özgün fikirleri ve geniş ilim yelpazesine sahip olması sebebiyle doğuda ve batıda tanınmış, hatta insanlığın on iki harikasından biri olarak kabul edilmiştir.

Kindî, her yaratılanın bir sebebi olduğu, hiçbir şeyin kendi kendisinin sebebi olamayacağı; herşeyin fil halinde sonsuz olamayıp, ancak kuvve halinde sonsuz olabileceği; Allah’ın âlemin sebebi ve idarecisi olup ezeli, tek, basit, hakîm, benzersiz olduğu; felekler âleminde yok olma ve değişme olmayıp, ay altı âlemde değişimin ve sonluluğun kaçınılmaz olduğu; nefsin bedenden önce de sonra da varlığının olduğu, ilim yoluyla nefsin mânevî kirlerden arındırıldıktan sonra gizli ilimler ve âlemlerin kendisine açılacağı; bilgi bakımından aklın derecelerinin olduğu gibi esasları kabul etmektedir. O, bu görüşlerinin

çoğunda Yunan felsefesinden beslenmiştir.

Kindî Allah'ın âlemi yoktan var etmesine ters düşecek görüşleri benimsemeyerek, felsefesini İslam düşüncesi ile çelişmeyecek şekilde ortaya koymuştur. Bu sebeple Aristoteles'den ayrıldığı belli başlı noktalar şunlardır:

- a. Âlem sonradan yaratılmıştır.
- b. Zaman sonlu ve sınırlıdır.
- c. Her şeyi ibdâ eden yani yoktan var eden etkin bir sebep vardır.
- d. Bilgi yalnızca akıl ile elde edilmez. İlâhî (vahiy) kaynaklı nübüvvet yolu ile de elde edilebilir. Bu iki bilgi yolu da birbiriyle aynı düzlemedir yani çelişmez. Ancak vahiy bilgisi kesinlik açısından daha kuvvetlidir.

Kindî'yi tanıdıktan sonra bize düşen görev, onun bize bıraktığı bu ilmî mirası kabullenmek, sahiplenmek, kullanmak ve geliştirmektir. Mevlâ'dan temennimiz ise bu konuda muvaffak olabilmektir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Bayrakdar, Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2014.

Gardet, Louis, "Hicrî 330 Yılından Önce İslam'da Din ve Felsefe", İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, çev.: Mustafa Sait Yazıcıoğlu, sayı:V, Ankara 1982, s.: 331-351.

Gökberk, Macit, Felsefe tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.

Kaya, Mahmut, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", İslam Felsefesi Tarih ve Problemler içinde, ed.: M. Cüneyt Kaya, İsam Yay., İstanbul 2013.

....., Kindî: Felsefî Risâleler, Klasik Yay., İstanbul 2006.

Kindî, Ebû Yusuf Ya'kub b. İshak, "İlk Felsefe Üzerine", Kindî: Felsefî Risâleler içinde, çev.: Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul 2006.

....., "Üzüntüyü Yenmenin Çareleri", Kindî: Felsefî Risâleler içinde, çev.: Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul 2006.

Sarıtaş, Kamil, "Kindî'nin Akıl Teorisinin Kaynağı Sorunu Üzerine", Dînî Araştırmalar Dergisi, c.: XIV, sayı: 40, 2012, s.: 90-111.

Sunar, Cavit, "İslam Meşşâî Felsefesinde İlk Adım", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.: XVII, sayı: 13, Ankara 1969, s.: 19-49.

Ülken, Hilmi Ziya, İslam Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş, Ülken Yay., İstanbul 2005.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Asal_sayı

- [1] Louis Gardet, "Hicrî 330 Yılından Önce İslam'da Din ve Felsefe", İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, çev.: Mustafa Sait Yazıcıoğlu, (sayı:V, Ankara,1982, s.: 331.)
- [2] Hilmi Ziya Ülken, İslam Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş, (İstanbul: Ülken Yay., 2005.),s.:174.
- [3] Gardet, "Hicrî 330 Yılından Önce İslam'da Din ve Felsefe", s.: 336.
- [4] Mahmut Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", İslam Felsefesi Tarihi ve Problemler, ed.: M. Cüneyt Kaya, (İstanbul:İsam Yay., 2013.), s.: 92; Mehmet Bayrakdar, İslam Felsefesine Giriş, (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2014.), s.:159.
- [5] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.:93.
- [6] Bayrakdar, İslam Felsefesine Giriş, s.: 160.
- [7] Mahmut Kaya, Kindî: Felsefî Risâleler, (İstanbul:Klasik Yay., 2006.), s.:7.
- [8] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.:93., naklen; Sicistânî, Müntehâbü Sivânî'l-Hikme, s.:113.
- [9] Kaya, Kindî: Felsefî Risâleler,s.:8.
- [10] Bayrakdar, İslam Felsefesine Giriş,s.: 156.
- [11] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması",s.:111.
- [12] Ebû Yusuf Ya'kub b. İshak el-Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", Kindî: Felsefî Risâleler ,çev.: Mahmut Kaya, (İstanbul:Klasik Yay., 2006.) s.:141.
- [13] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.:97-98., naklen; Kindî, Aristotelesin Kitaplarının Sayısı Üzerine, s.: 266.
- [14] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.: 95.
- [15] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.:93-94.

- [16] Cavit Sunar, " İslam Meşşâî Felsefesinde İlk Adım", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (c.: XVII, sayı: 13, Ankara 1969, s.: 46-47.)
- [17] Rahman Sûresi 55/5-6.
- [18] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.: 106-107.
- [19] Macit Gökberk, Felsefe tarihi, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.),s.:77.
- [20] Bayrakdar, İslam Felsefesine Giriş, s.: 161.
- [21] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.: 115.
- [22] Bayrakdar, İslam Felsefesine Giriş, s.: 162.
- [23] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.: 115.
- [24] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.: 116.
- [25] el-Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", s.:145.
- [26] Kamil Sarıtaş, "Kindî'nin Akıl Teorisinin Kaynağı Sorunu Üzerine", Dînî Araştırmalar Dergisi, (c.: XIV, sayı: 40, 2012, s.:91.)
- [27] Kaya, Kindî: Felsefî Risâleler,s.: 23.
- [28] Sarıtaş, "Kindî'nin Akıl Teorisinin Kaynağı Sorunu Üzerine", s.:94.
- [29] Kaya, Kindî: Felsefî Risâleler,s.: 23.
- [30] Sarıtaş, "Kindî'nin Akıl Teorisinin Kaynağı Sorunu Üzerine", s.:96.
- [31] Kaya, Kindî: Felsefî Risâleler,s.: 24.
- [32] Sarıtaş, "Kindî'nin Akıl Teorisinin Kaynağı Sorunu Üzerine", s.: 100.
- [33] Kaya, " Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması", s.: 112., naklen; Kindî, Nefs Üzerine, s.: 244-246.

[34] el-Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s.:146.

[35] el-Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s.:148.

[36] el-Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s.:140.

[37] Kaya, “ Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması”, s.: 101.

[38] https://tr.wikipedia.org/wiki/Asal_sayı

[39] Kaya, “ Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması”, s.: 102.

[40] Bayrakdar, İslam Felsefesine Giriş, s.: 172.

[41] Bakara Sûresi 2/117.

[42] Kindî'nin atomculuğu tenkidi hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Bayrakdar, İslam Felsefesine Giriş, s.:163-170.

[43] el-Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s.:149.

[44] Kaya, “ Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması”, s.: 105.

[45]Kaya, Kindî: Felsefî Risâleler,s.: 41., naklen; Kindî, Tarifler Üzerine, s.: 185-186.

[46]Kaya, Kindî: Felsefî Risâleler,s.: 41-42.

[47]Kaya, “ Kindî: İslam Dünyasının Felsefe ile Tanışması”, s.: 109.

[48] Cavit Sunar, “ İslam Meşşâî Felsefesinde İlk Adım”, s.: 43.

[49] Cavit Sunar, “ İslam Meşşâî Felsefesinde İlk Adım”, s.:43.

[50] Kindî'nin üzüntüyü yenmenin çarelerine ilişkin sunduğu önerilerin detaylı bilgisi için bkz.: Ebû Yusuf Ya'kub b. İshak el-Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, Kindî: Felsefî Risâleler, çev.: Mahmut Kaya, (İstanbul: Klasik Yay., 2006.)